

מצעד האיוולת של פרעה – קשי-לבו, כַּבֵּד-לבו וחזק-לבו.

תקציר

במאמר זה ייעשה ניסיון לפתור את הבעיה התאולוגית: כיצד זה נמנעת הבחירה מפרעה, ועל-שום-מה ניטלת ממנו אפשרות החזרה בתשובה?

ההנחה הפרשנית:

הביטויים: **קשי-לבו, כַּבֵּד-לבו וחזק-לבו** – אינם אלא תכונותיו של עריץ קלסי, הנתון מרצונו, על-פי אופיו, בתהליך מתפתח של 'מצעד האיוולת' (על-פי הגדרת ברברה טוכמן).

על-אף התראות משה, מתעלם פרעה מן המופתים ומתבצר בעמדתו הקשוחה. המלך המצרי – כמו כל העריצים ב'מצעד האיוולת' ההיסטורי – מביא על עצמו ועל עמו את האסון, במודע, מרצונו הכפוי עליו, ולא בגזרת אלהים.

פתיחה – הבעיה

הכתוב: **ואני אקשה את לב פרעה** (שמות ז', ג) – ובעקבותיו: **ויחזק לב פרעה ... כבד לב פרעה** (ז', יג, יד. ועוד, בהמשך הכתובים, עד פרק י"ד) – עורר בעיה תאולוגית אצל ראשונים ואחרונים: הא כיצד נמנעת הבחירה מפרעה, ועל-שום-מה ניטלת ממנו אפשרות החזרה בתשובה?¹

תאריכים: מקרא, פרשנות.

מילות מפתח: בעיה תאולוגית, מצעד האיוולת, משה, פרעה, רמב"ם, רש"י הירש, נחמה ליבוביץ, עמוס חכם.

1. ראו פירוש שד"ל על המשנה חומשי תורה, תל-אביב תשכ"ו, עמ' 237-238. בדבריו הוא מתייחס לדברי הראשונים והאחרונים בנידון: רס"ג, רש"י, רמב"ם, רמב"ן, רמבמ"ן ואחרים.

ראו שמות, עולם התנ"ך, תל-אביב 1993, עמ' 58: "אם אלוהים הוא הגורם לסירובו של פרעה, הרי אין פרעה אשם, ואם כך מדוע מביא עליו אלוהים פורענות?"

אולם ראו דברי מ.ד. קאסוטו, פירוש על ספר שמות, ירושלים תשי"ד, עמ' 35-37: "שסוף סוף אין כאן שאלה, ואין כאן קושיה, והכל ברור לפי תפיסתם של בני ישראל".

לדיון מסכם של הסוגיה – ראו נחמה ליבוביץ, עיונים חדשים בספר שמות, ירושלים תשל"ל, עמ' 110-117.

הצעה לפתרון

עמוס חכם² עוקף את הבעיה – בהציעו: ואפשר שיקשי לבי' משמעו אכזריות, ונאמר כאן לפני שבאו עליו המכות; והכונה: פרעה אכזרי הוא, ואינו מרחם על העבדים ואינו רוצה לשחררם. אך לאחר המכות נאמר 'חזוק לבי' לומר שאינו מתירא מן המכות.

רוצה לומר: 'קשי לבי' וחזוק לבי' אינם אלא תכונותיו של השליט המצרי פרעה.

תכונות ספציפיות יותר, לביטויים הנדונים, מציע רש"ר הירש בפירושו על אתר:³

בענין זה אנו מוצאים שלושה גוונים של פעלים: אַחַזְק, אַכְבִּיד, אַקְשָׁה.

קשה: היות נוקשה, לבלי קלוט רשמים, לבלי התרשם מכל העובר על פניו.

כבד: היות בעל משקל, מסוגל להתרשם, אבל קיים פער רב בין עצם ההתרשמות

ובין הנכונות לפעול על-פיה:

כְּבִיד תְּנוּעָה; ועם כל זה ניתן להגיע לידי נכונות זו, אמנם במאמץ רב.⁴

ואילו **חזק:** איתן, מתנגד בהכרח מלאה לכל כניעה, ובעקבות כך אף הרושם

מתבטל כליל.

רוצה לומר: **קשי לב** – תכונת מי שבנוקשות מתעלם, מכל סיבה מלפעול על-פי

התרשמות עיניו.

כְּבִיד-לב – תכונת מי שבשל המערך הפנימי של נפשו מתנהל-בכבדות ונמנע מלפעול על-פי

הנתונים שלנגד עיניו.

חֲזָק-לב – תכונת מי שבמפגש עם האחר – המתנגד-לו – מתעלם, בהכרח, מן המציאות

שלפניו.

קבלת ההנחה הפרשנית, שהפעלים הנדונים מציינים תכונות, שהובילו את פרעה לכלל המעשים הנואלים שעשה – עשויה להביא – במאמר זה – להצעה, כי המדיניות, שהובילה את המלך המצרי ועבדיו (שריו) אל אבדנו ואל אבדן עמו, תואמת את מה שמגדירה ברברה טוכמן כ**מצעד האיוולת**.⁵

2. עמוס חכם, **ספר שמות, דעת מקרא**, ירושלים תשנ"א עמ' קו.

3. רש"ר הירש, **המשה חומשי תורה, ספר שמות**, ירושלים תשל"ד, עמ' נג-נד.

4. השוו ביאור ש.ל. גורדון, ספר שמות, תל-אביב התשי"ד, עמ' 27.

כבד לב פרעה – אין לבו קל ומהיר להבין ולהרגיש וכן בשאר אברים, שאינם משמשים כראוי: כבד פה וכבד לשון (למעלה ד', י) ועיני ישראל כבדו (בראשית מ"ח, י) וידי משה כבדים (להלן י"ז, יב).

5. ברברה ו. טוכמן, **מצעד האיוולת, מטרויה ועד וייטנאם**, תל-אביב 1986. המחברת לא מצאה בכל התנ"ך – בהסתייגות-מה – כי אם סיפור אחד: פרשת רחבעם, התואם את כשל-השלטון הרביעי – איוולת או עיקשות עיוורת – הנידונה בספרה (עמ' 13). בשל הסתייגותה שם (עמ' 12), הודגש בהצעת הדברים כאן, כי המדיניות העיקשת של פרעה אכן נתמכה על ידי עבדיו (= שריו); דהיינו:

שנתון "jke" – תשס"ח – כרך י"ג

בהגדרת מאפייני תופעת כשל-השלטון הרביעי – איוולת או עיקשות עיוורת – שספרה עוסק בה, מבליטה המחברת, בפתח ספרה (עמ' 14), את התכונה של *אטימות-מוחין* :

תכונה זו⁶ מורכבת מהערכת מצבים במונחים של דעות שנקבעו מראש ובו-בזמן התעלמות מכל סימנים המנוגדים לכך או דחייתם. זוהי פעולה לפי משאלות הלב, מבלי להניח לעובדות להטותנו מדרכנו. ובהמשך (עמ' 15): *אטימות-מוחין היא גם העיקשות שלא ללמוד מן הניסיון.*

לקראת סיום פרק המבוא באה הגדרת המשטר (עמ' 41) :

כאיולת כאשר מדובר בדבקות עיוורת במדיניות של גלוי לעין שאיננה בת ביצוע או שהיא גורמת לתוצאות שליליות.

ביסוף דברי של ספרה מסכמת המחברת ואומרת (עמ' 399) :

אם הדבקות בכישלון, לאחר שהתברר כי מדובר בכישלון, היא מעשה לא רציונלי, הרי דחיית ההיגיון היא המאפיין הראשי של האיולת. תכונה זו מקבלת שם, בהמשך, (עמ' 402) :

קיפאון או סטגנציה של השכל – דרכם של שליטים להתמיד ללא שינוי ברעיונות שבהם החלו את דרכם – הם קרקע פורייה לאיולת.

בהמשך פורטת המחברת ואומרת (עמ' 402) :

בשלבו הראשון, קובע קיפאון השכל את העקרונות והתחומים החלים על בעיה פוליטית.

בשלבו השני, כאשר מתחילים להופיע הניגודים והכישלונות בביצוע, העקרונות הראשונים מתקשחים. זהו הזמן שבו, אם נוהגים בחכמה, אפשריים בחינה-מחדש ומחשבה-מחדש ושינוי מגמה, אבל אלה נדירים כאבני אודם בחצר הבית.

ההתקשחות מובילה להשקעת מאמץ גדולה יותר ולצורך להגן על האגו; מדיניות המושתתת על טעות גדלה ומתחזקת, ולעולם איננה נסוגה. ככל שגדלה ההשקעה וככל שהאגו של מחולל המדיניות נעשה מעורב בה יותר, כן פוחתת הנכונות להינתק ממנה.

בשלב השלישי, המשך ההליכה בדרך המכשלה גורמת לנפילת טרויה...

העיקשות להחזיק בטעות היא הבעיה...

הודאה בטעות מצדו של ראש המדינה כמעט ואיננה באה בחשבון. (בהמשך – עמ' 403).

מכלל דבריה של ברברה טוכמן ניתן להבין :

הייתה זו, כדרישתה, מדיניות של קבוצה, ולא של שליט יחיד. מדיניות זו כלפי זרים לא נוצרה על ידי המלך החדש, אשר לא ידע את יוסף (שמות א', ה ואילך), ולא חדלה עם אוכדנו האישי. וראו עצת חושי ואחיתופל (שמ"ב י"ז). והשוו התנהגות סיהון (דב' ב', ל).

6. כל ההבלטות (בכתב-נטוי) בגוף דברי המחברת – מכאן ואילך – מטעמי (ג.א.).

1. **ביסוד** מדיניות 'מצעד האייוולת' עומדת אישיות, שתכונתה המרכזית היא **אטימות מוחין**, דהיינו סטגנציה של השכל, המאופיינת בפעולה על-פי משאלות הלב – תוך התעלמות מן העובדות הסותרות.
2. **בשלב הבא** (הראשון): דחיית ההיגיון מובילה אל **העיקשות** – הדבקות העיוורת במדיניות ההרסנית; תגובת השליט, עתה, מתחוללת בתוככי עצמו.
3. **בשלב שלאחר מכן** (השני): מעורבות האגו של השליט מביאה להתקשחות – אל מול האחר. השליט מתבצר בעמדותיו: המדיניות ההרסנית המתעצמת והולכת – לעולם איננה נסוגה – עד הסוף המר.

מעניין, עד כמה ניתן למצוא דמיון בין תיאור תכונות השליט הכושל **ודירוגן** אצל טוכמן – ובין תכונות השליט המצרי **ודירוגן** על-פי הירש.

1. אטימות המוחין – ההתעלמות מן העובדות הסותרות – מקבילה אל יקשי הלב' על-פי רשר"ה.
2. העיקשות – הדבקות העיוורת בטעות – מקבילה אל י'בד-לב' אצל רשר"ה.
3. ההתקשחות – התבצרות האגו של השליט בעמדותיו – מקבילה לדברי רשר"ה על יחזוק הלב'.

על יסוד הבנתנו בדברי הירש וטוכמן – מן הראוי להוסיף ולבאר: **כַּבֵּד לֵב מְצִיין את מערך נפש האדם בעשותו חשבון עם עצמו** – פנימה ואילו **חִזַּק לֵב מְצִיין את מערך נפש האדם בזיקתו אל האחר** – החוצה.

ננסה עתה לבדוק: האם התובנה הפרשנית, שעלתה לנו עד כה, תעמוד במבחן הקריאה בגופם של המקראות – למן ראשית שליחות משה במצרים ועד לאַבְדֵן פרעה וחילו בים סוף (שמות ד'-י"א; י"ד).

בדיקת ההצעה

עיוננו ייפתח בקריאת דבר ד' למשה (שמות ד', כא-כג), הנותן לנו – בתמציתיות – תמונה עתידית של שליחותו במצרים.

ויאמר ד' אל משה: בלכתך לשוב מצרימה – רָאֵה, כל המּוֹפְתִים, אשר שמתִי בידך, ועשיתָם לפני פרעה. ואני אחזק את לבו – ולא ישלח את העם. ואמרת אל פרעה: כה אמר ד': בני בכרי ישראל. וְאָמַר אליך: שלח את בני ויעבדני – ותמאן לשלחו, הנה אנכי הֵרַג את בנך בכרך.

דבר-ד' מצייר את המכה האחרונה (מכת בכורות): **הנה אנכי הֵרַג את בנך בכרך**, הבאה לאחר שנעשו כל המּוֹפְתִים, אשר שמתִי בידך – כשפרעה עודנו מחזיק בעמדתו הקשוחה: **ולא ישלח את העם**. לפיכך, כמבואר לעיל, יבוא כאן הביטוי המועצם של הקשיחות בזיקה אל האחר (השלב השני): **ואני אחזק את לבו**.

ואכן עמדתו של פרעה שלא לשלח את העם – מדיניות, שאינה חידושו של מלך מצרים זה⁷ – מוצגת, בהחלטיות בלתי מתפשרת, מיד בעימות הראשון עם משה (ה', א-ב):

ואַחַר בָּאוּ מֹשֶׁה וְאַהֲרֹן וַיֹּאמְרוּ אֶל פְּרֹעֶה: כֹּה אָמַר ד', אֱלֹהֵי יִשְׂרָאֵל: שְׁלַח אֶת עַמִּי – וַיִּחַגּוּ לִי בַמִּדְבָּר – לֹא יֵצֵיאוּ מֵעַבְדוֹת מִצְרַיִם, אֲלֵא יֵצֵיאוּ לְצוּרְךָ פּוֹלְחַן-דָּת – כַּמְבוֹאָר בְּהַמְשַׁךְ הַדְּבָרִים (פְּסוּק ג'). תְּשׁוּבֵת פְּרֹעֶה – מִיִּדְּוֹת וְנַחֲרָצַת: וַיֹּאמֶר פְּרֹעֶה: מִי ד', אֲשֶׁר אֲשַׁמַּע בְּקִלּוֹ לְשַׁלַּח אֶת יִשְׂרָאֵל?! לֹא יֵדְעֵתִי אֶת ד', וְגַם אֶת יִשְׂרָאֵל לֹא אֲשַׁלַּח.

כשהוא מתבצר בעמדתו הקשוחה (לא... לא...!) – דוחה פרעה גם את התגובה המידית, *המנומקת* של משה ואהרן (ג): **וַיֹּאמְרוּ: אֱלֹהֵי הָעִבְרִיִּים נִקְרָא (= נִקְרָה, הַזְדַּמֵּן) עֲלֵינוּ (= לְנוּ). נִלְכָּה נָא (=ולכן) אֲנִי צָרִיכִים לֵלְכַת) דֶּרֶךְ שְׁלֹשֶׁת יָמִים בַּמִּדְבָּר, וְנִזְבַּחַה לְד' אֱלֹהֵינוּ, מִן יִפְגַּעֲנוּ בַדְּבָר או בַחֲרֵב.**

מלך מצרים משלח את משה ואהרן מעל פניו בניזיפה (ד): **לֹכּוּ לְסַבְּלֵתֵיכֶם! וּמִיָּד מִצּוּוֹה לְהַכְבִּיד אֶת סַבְּלוֹת הָעַם – בְּנִמְקוֹ אִף הוּא אֶת עַמְדָּתוֹ (ח-ט): ... כִּי נִרְפִּים הֵם. עַל כֵּן צַעֲקִים לֵאמֹר: נִלְכָּה נִזְבַּחַה לְאֱלֹהֵינוּ. תִּכְבַּד הָעֲבֹדָה עַל הָאֲנָשִׁים, וַיַּעֲשׂוּ בָהּ, וְאֵל יֵשַׁעוּ בַדְּבָרִי שִׁקֵּר!**

על עמדה מנומקת (כביכול) זו חוזר פרעה, *בעקשנות*, בתגובתו חסרת-הסבלנות על טענתם *ההגיונית* של שוטרי ישראל (יז): **וַיֹּאמֶר: נִרְפִּים אַתֶּם, נִרְפִּים, עַל כֵּן אַתֶּם אֹמְרִים: נִלְכָּה נִזְבַּחַה לְד'. וְעַתָּה לֹכּוּ עַבְדוֹ, וְתִבֶן לֹא יִתֵּן לָכֶם, וְתִכֶן (ו' הַנִּיגוּד: אֲבָל תּוֹכֵךְ) לְבָנִים תִּתְּנוּ!**

שוטרי בני ישראל מגלגלים את תוצאות מדיניותו הקשוחה של פרעה אל פתח משה ואהרן; ומשה – בלחצו כי רב (כב): **וַיֵּשֶׁב מֹשֶׁה אֶל ד' וַיֹּאמֶר: אֲדֹ-נִי, לְמָה הִרְעֵתָה לְעַם הַזֶּה?! לְמָה זֶה שִׁלַּחְתָּנִי, וּמֵאֵז (=שֶׁהָרִי מֵאֵז) בְּאֵתִי אֶל פְּרֹעֶה לְבַר בְּשִׁמְךָ, הִנֵּעַ לְעַם הַזֶּה- וְהִצַּל לֹא הִצַּלְתָּ אֶת עַמְךָ.**

המענה האלוהי, בנעימה נוזפת, סוגר את מעגל סיפור 'הסדר' הנוכחי (ד', יח-י"א):⁹ **וַיֹּאמֶר ד' אֶל מֹשֶׁה: עַתָּה תִּרְאֶה¹⁰ (אֵת) אֲשֶׁר אַעֲשֶׂה לְפְרֹעֶה, כִּי בִיד חֲזָקָה יִשְׁלַחֶם, וּבִיד חֲזָקָה יִגְרַשֶׁם מֵאַרְצוֹ.¹¹**

7. ראו הערה 5.

8. הביטוי: וַיֹּאמֶר (ובסמוך: וַיֹּאמְרוּ) – בא לציין, בלשון המקרא, אמירה מידית, ללא שהות, ובריגוש מסוים. לעומתו, הביטוי: וַיֹּאמֶר פְּלוֹנִי אֶל אֱלֹמוֹנִי – בא לציין תגובה לאחר שהות-מה, ובדרך כלל פותח עניין חדש.

9. בתנ"ך קורן 'סדר' זה מסומן באות ג'.

10. השווה את נזיפת ד' למשה אחר תלונתו בפרשת המתאוננים (במדבר י"א, כג): וַיֹּאמֶר ד' אֶל מֹשֶׁה: הִיֵּד ד' תִּקְצַר?! – עַתָּה תִּרְאֶה הִיקָרְךָ דְּכָרִי אִם לֹא.

ראה עמוס חכם, **שם**, עמ' פד.

11. השווה לעיל ג', יט-כ: ואני ידעתי כי לא יתן אתכם מלך מצרים להל'ך ולא (=אלא) ביד חזקה – ושלחתי את ידי והכיתי את מצרים... ואחרי-כן ישלח אתכם.

הביטוי המודגש **אעשה... ביד חזקה...** שב ומפנה אותנו אל פתיחת 'הסדר' בדברי ד' למשה (ד', כא): **ראה, כל המפתים, אשר שמתי בידך, ועשיתם לפני לפרעה – ואני אחזק את לבו, ולא ישלח את העם.**

ואף על-פי כן, משה אינו ממחר להתייצב ולדבר אל פרעה מלך מצרים, וחוזר וטוען (ו', יב, ל):

הן אני ערל שפתים, ואיך ישמעני פרעה!?

הבעיה נפתרת, כאשר (ז', א-ב): **ויאמר ד' אל משה, רֵאָה, נתתיך אלהים לפרעה, ואהרן אחיך יהיה נביאך. אתה תדבר את כל אשר אצוּך, ואהרן אחיך ידבר אל פרעה, וְשַׁלַח (כדי שישלח) את בני ישראל מארצו.**

בהזדמנות זו חוזר ד' על דבריו למשה בראשית שליחותו (ד', כא): **ראה כל המפתים... ועשיתם... ואני אחזק את לבו...** כשהפעם הוא מוסיף ומבאר את תכלית התהליך (ז', ג-ה): **ואני אקשה את לב פרעה – והרביתי את אתתי ואת מופתי בארץ מצרים¹² – ולא ישמע אלכם פרעה ונתתי (=ולכן אתן) את ידי במצרים, והוצאתי את צבאתי את עמי, בני ישראל, מארץ מצרים בשפטים גדלים – וידעו מצרים, כי אני ד' – בנטתי את ידי על מצרים, והוצאתי את בני ישראל מתוכם.**

נמצאנו למדים, כי בפתח חידוש ההתייצבות של משה לפני פרעה (פרק ז'), שב אלהים ומגדיר את תכונתו היסודית של פרעה – **ואני אקשה את לב פרעה (ג), כלומר אגרום לו לאטימות-המוחין שלו ולהתעלמותו מן האותות והמופתים – בשל התעקשותו והתקשחותו בעמדותיו. כל זאת – כדי להביא שפטים גדולים (ד) על מצרים – עונש על (א', יד): וימררו את חייהם בעבודה קשה... ועל (א', כב) כל הבן הילוד – היאורה תשליכהו...**

אותה שעה – מוסיף ומבאר ד' למשה את תכלית שליחותו: **כי אני ד' (ה) – עושה השפטים במצרים וגואל ישראל מתוכם.**

משפט התכליתי: **וידעו מצרים, כי אני ד' – חוזר ונשנה בלב הסיפור שלאחר יציאת מצרים (י"ד, ד): וחזקתי את לב פרעה ורדף אחריהם, ואֶקְבְּדָה בפרעה ובכל חילו – וידעו מצרים, כי אני ד'... והוא שב ומבאר לקראת סיומו (י"ד, יז-יח): ואני הנני מחזק את לב מצרים, ויבאו אחריהם – ואֶקְבְּדָה בפרעה ובכל חילו ברכבו ובפרשיו – וידעו מצרים כי אני ד'...**

משה ואהרן יודעים אפוא את נתוני-הפתיחה של משימתם: קשיות-לבו של פרעה – הסטגנציה של שכלו – תכשיל כל ניסיון של שכנוע (גם לא על דרך האות והמופת) לשינוי מדיניותו. עם זאת, מובטחים השניים, כי התעקשות פרעה תביא עליו את הפורענות – ובסופו של דבר, הוא יאלץ לשלח את בני ישראל מארצו. ולפיכך (ז', ו): **ויעש משה ואהרן כאשר צוה ד' אתם – כן עשו.**

מכאן ואילך יבואו, במפורט, ניסיונות השניים להשפיע על מלך מצרים להסכים לבקשת המינימום: **שלח את עמי, ויחגו לי במדבר (ה', א).**

12. השוו להלן י', א: כי אני הכבדתי את לבו ואת לב עבדיו – למען שתי א' תי אלה בקרבו.

פרעה האיש דוחה את הפנייה בעקשנות הולכת וגוברת :

במפגש הראשון – בארמון פרעה – הפותח את העימות בין משה ופרעה – מראה אהרן את כוחו בלהט, הגובר על להט חרטומי מצרים, ובכל זאת (ז', יג) : **וַיִּחַזַק לֵב פְּרָעָה – וְלֹא שָׁמַע אֱלֹהִים, כַּאֲשֶׁר דִּבֶּר ד'**.

החיזיון המשכנע אינו פועל על האגו הפגוע של פרעה לעיני החרטומים, ואכן הוא מקשיח את עמדתו ואינו נענה לבקשת משה. הכתוב מקפיד להשתמש (כהצעת ביאורנו) בביטוי : **וַיִּחַזַק לֵב פְּרָעָה**, כדי לציין את התבצרותו הקשוחה בעמדותיו – בעימות האגו שלו עם האגו של משה – לעיני האחר : חרטומי מצרים.

לעומת זאת, לציון הלוח-נפשו **בינו לבין עצמו**, מקפיד הכתוב להשתמש בביטוי **פָּבַד לֵב – במשמעות של עיקשות: דבקות עיוורת בעמדתו. כך – מיד בסמוך (ז', יד-טו) : ויאמר ד' אל משה: פָּבַד לֵב פְּרָעָה – מֵאֵן לִשְׁלַח הָעַם. לך אל פרעה בבקר – הנה יצא המימה – ונצבת לקראתו על שפת היאר.**

הביטוי : **לך אל פרעה... ונצבת לקראתו...** – המציין עימות ישיר בין משה ובין פרעה – מצוי בלשון של : **השכם בבקר, והתיצב לפני פרעה** גם בפתח השלישייה השנייה והשלישית של המכות הבאות על מצרים (ח', טז ; ט', יב).¹³

המכה הבאה לאחר-מכן – השנייה בכל אחת מן השלישיות – פותחת בביטוי : **זָא אֵל פְּרָעָה ואמרת אליו: כה אמר ד' (ז', כו ; ט', א ; י', א).** לאחר מכן באה לשון של התראה – **כי אם (מ)מאן אתה – מטרימה את בוא המכה.**

ואילו בראש המכה האחרונה – בכל שלישייה מן המכות – מובא הביטוי : **ויאמר ד' אל משה, ולאחריו – מצויינת הפעולה, שמביאה את המכה על מצרים – ללא כל התראה (ח', יב ; ט', ח ; י', כא).**

בטרם נפנה לראות, כיצד לשונות **פָּבַד וחַזַק לֵב** באים לכלל ביטוי במהלך התפתחות העימות הגלוי והנסתר בין משה ובין פרעה – בכל אחת מן השלישיות.

נשים לב : כבר במפגש הראשון – בארמון פרעה – נקט הכתוב לשון **חַזַק לֵב**, משום נוכחות 'האחר' (חרטומי מצרים) בשעת העימות הנמשך בשלישייה הראשונה (מכות דם וכנים) ובסוף השלישייה השנייה (במכת השחין) – **במועמד החרטומים.**

את תפקיד הנוכח 'האחר' – בשלישייה האחרונה (ברד וארבה) – ממלאים **עבדי פרעה** (שריו). רוצה לומר : רק כאשר פרעה מקשה את לבו, בנוכחות 'האחר' (החרטומים או השרים), יבוא בכתובים הביטוי **חַזַק לֵב.**

להבהרת הדברים מוצעת הטבלה הבאה :

13. ראו עמוס חכם, שם, עמ' קעג. וראו קאסוטו, שם, עמ' 61 ועוד.

טבלת תשע המכות

א3. <u>כנים</u> (ח', יב-טו)	א2. <u>צפרדע</u> (ז', כו-ח', יא)	א1. <u>דם</u> (ז', יד-כה)
<p>ויאמר ד'... נטה מטך (לעיני פרעה ולעיני עבדיו) ויעשו כן החרטמים... ויאמרו: אצבע אלהים היא! ויחזק לב פרעה...</p>	<p>ב'א אל פרעה ובכה ובעמד ובכל עבדיך... ויעשו כן החרטמים ויקרא פרעה למשה ולאהרן... ויצא משה ואהרן מעם פרעה... וירא פרעה... והכבד לבו...</p>	<p>ונצבת לקראתו לעיני פרעה ולעיני עבדיו... ויעשו כן חרטמי מצרים... ויחזק לב פרעה ולא שת לבו גם לזאת...</p>
ב3. <u>שחין</u> (ט', ח-יב)	ב2. <u>דבר</u> (ט', א-ז)	ב1. <u>ערוב</u> (ח', טז-כח)
<p>ויאמר ד': קחו לכם... ולא יכלו החרטמים לעמד לפני משה... ויחזק ד' את לב פרעה...</p>	<p>ב'א אל פרעה לעיני פרעה... לפני פרעה... (ויצא משה מעם פרעה) וישלח פרעה והנה... ויכבד לב פרעה...</p>	<p>והתליצב לפני פרעה... ויקרא פרעה אל משה ולאהרן ויצא משה מעם פרעה... ויסר הערוב מפרעה מעבדיו ומעמו... ויכבד פרעה את לבו...</p>
ג3. <u>חשך</u> (י', כא-כט)	ג2. <u>ארבה</u> (י', א-כ)	ג1. <u>ברד</u> (ט', יג-לה)
<p>ויאמר ד' נטה ידך... ויקרא פרעה אל משה... ויעתר אל ד'... ויחזק ד' את לב פרעה... ויאמר לו... לך מעלי... ויאמר משה... לא אסף עוד ראות פניך</p>	<p>ב'א אל פרעה... וימהר פרעה לקרא למשה ולאהרן... חטאתי לד' אלהיכם ולכם... ויצא מעם פרעה ויסף לחטא... (ויכבד לבו הוא ועבדיו) ויחזק ד' את לב פרעה...</p>	<p>והתליצב לפני פרעה... וישלח פרעה ויקרא למשה ולאהרן ויאמר אלהם: חטאתי הפעם ויצא משה מעם פרעה... וירא פרעה... ויכבד לבו הוא ועבדיו ויחזק לב פרעה..</p>

נבחן עתה את ההצעה הפרשנית, בקריאה רצופה של המכות, בשלישיות :

1א. דם (ז', יד-כה)

בפתיחת הדברים – כביאורנו – מגדיר ד' את קשיות לב פרעה – *בינו לבין עצמו* – בדיבור *כַּבֵּד לֵב פְּרַעֲהַ – מֵאֵן לְשַׁלַּח הָעָם* (ז', יד). אולם בעת העימות – בבקר... *וַנַּעֲבֹת לְקִרְאָתוֹ עַל שַׁפְּת הַיָּאֵר*... (טו) – כאשר אהרן: *וַיִּקְרָם בַּמַּטֵּה וַיִּכּוּ אֶת הַמַּיִם אֲשֶׁר בַּיָּאֵר* – לעיני פרעה ולעיני עבדיו – והפכתי כל המים אשר בַּיָּאֵר לְדָם (כ); ומכיון שויעשו כן חרטמי מצרים בלהטיהם – לפיכך *וַיִּחַזַּק לֵב פְּרַעֲהַ – וְלֹא שָׁמַע אֱלֹהִים כְּאֲשֶׁר דִּבֶּר ד'* (כב).

המלך המצרי (כביאורנו) – לעומת האחר: עבדיו השרים וחרטומי-מצרים המצליחים – מקשיח את עמדתו. ברם, *בינו לבין עצמו* – *וַיִּפֶן פְּרַעֲהַ, וַיָּבֵא אֶל בֵּיתוֹ, וְלֹא שָׁת לִבּוֹ גַּם לְזֹאת* (כג) הוא מבטא אטימות-מוחין – מתעלם מן המופתים (מקביל אל קשי הלב הבסיסי).

2א. צפרדע (ז', כו-ח', יא)

משה מצטווה הפעם להתרות בפרעה: *זֵא אֶל פְּרַעֲהַ וְאָמַרְתָּ אֵלָיו: כֹּה אָמַר ד': שְׁלַח אֶת עַמִּי וַיַּעֲבֹדְנִי, וְאֵם (מ)מֵאֵן אֶתְּהָ לְשַׁלַּח, הִנֵּה אֲנִי נֹגֵף אֶת כָּל גְּבֻלְךָ בְּצַפְרָדַיִם* (ז', כו-כז).

בהמשך מפרט הכתוב ומדגיש: *וַבֹּאוּ בְּבֵיתְךָ... וּבְבֵית עַבְדֶּיךָ וּבְעַמְּךָ* (כח, כט, ולהלן ח', ה; ז). והנה (כביאורנו) אף שויעשו כן החרטמים בלטיהם (ח', ג) (וגם האחר-הכללי עבדיך – חוזר ומודגש בכל האירוע), הרי מכיוון שלא היו החרטומים (ועבדי פרעה) נוכחים, בעת שבאה הרווחה למצרים – לפיכך, אחרי (ש) *וַיֵּצֵא מֹשֶׁה וְאַהֲרֹן מֵעַם פְּרַעֲהַ – וַיִּצַּעַק מֹשֶׁה אֶל ד' עַל דְּבַר הַצַּפְרָדַיִם* (ח', ח) – משנותר פרעה עם עצמו – בביתו: *וַיֵּדָא פְּרַעֲהַ כִּי הִיְתָה הַרוּחָה – וַהֲכַבֵּד אֶת לִבּוֹ – וְלֹא שָׁמַע אֱלֹהִים כְּאֲשֶׁר דִּבֶּר ד' – דִּבַּק, בַּעֲקֻשׁוֹת, בְּעִיּוּרוֹנוֹ (וַיֵּרָא פְּרַעֲהַ...)*.

3א. כנים (ח', יב-טו)

במכה הנוכחית נמנע משה מכל עימות עם פרעה (לכן אין מקום להתראה): *וַיֹּאמֶר ד' אֶל מֹשֶׁה: אָמַר אֶל אַהֲרֹן: נֹטֵה מַטְּךָ, וְהָךָ אֶת עַפְרַיִם הָאָרֶץ, וְהָיָה לְכִנִּים בְּכָל אֶרֶץ מִצְרַיִם* (ח', יב). אולם מכיוון שהפעם, על אף כישלון-החרטומים לעשות בלהטיהם – עד כדי ההודאה: *וַיֹּאמְרוּ הַחַרְטָמִים אֶל פְּרַעֲהַ: אֲצַבַּע אֱלֹהִים הִוא!*

פרעה, בשל *נוכחותם* לפניו, ממשיך להיות קשוח ומתבצר בעמדתו (כביאורנו): *וַיִּחַזַּק לֵב פְּרַעֲהַ – וְלֹא שָׁמַע אֱלֹהִים כְּאֲשֶׁר דִּבֶּר ד'.*

1ב. ערוב (ח', טז-כח)

כמו בפתח השלישייה הראשונה (מכת הדם) – שב משה ומתעמת בפתח השלישייה השנייה, עם פרעה: *הַשְּׂכֵם בְּבִקְרָךְ, וְהִתִּיצַב לִפְנֵי פְּרַעֲהַ... וְאָמַרְתָּ אֵלָיו: כֹּה אָמַר ד': שְׁלַח עַמִּי וַיַּעֲבֹדְנִי* (ח', טז). ואולם (כמו במכת הצפרדע) אף-על-פי שוֹיבֵּא עֵרֵב כִּבֵּד בֵּיתָה פְּרַעֲהַ (ול) *בֵּית עַבְדֶּיךָ* – מכיוון שלאחר שוֹיבֵּא מֹשֶׁה מֵעַם פְּרַעֲהַ וַיַּעֲתֵר אֶל ד'... וַיִּסַּר הָעָרֵב מִפְּרַעֲהַ מֵעַבְדֶּיךָ וּמֵעַמּוֹ – לֹא נִשְׂאָר אֶחָד – (נראה להשלים כאן עפ"י האמור במכת הצפרדע (ח', יא): *וַיֵּדָא פְּרַעֲהַ כִּי הִיְתָה הַרוּחָה*) –

וַיִּכְבַּד פְּרַעֲהָ אֶת לְבוֹ – גַם בַּפְּעַם הַזֹּאת (כְּמוֹ בְּמַכַּת הַצַּפְרָדְעִים – ח', יא) – וְלֹא שָׁלַח אֶת הָעַם (ח', כז-כח).

מלך מצרים – **בֵּינוּ לְבִין עַצְמוֹ** – דבק, בעיקשות, ב'עיוורונו'.

22. דבר (ט', א-ז)

ושׁוֹב כְּמוֹ בְּמִקְבִּיל, בשלישייה הראשונה, משה מתרה בפרעה: **בֵּא אֶל פְּרַעֲהָ וְדַבַּרְתָּ אֵלָיו: ... שְׁלַח אֶת עַמִּי וַיַּעֲבֹדְנִי – כִּי אִם (מ)מֵאֵן אַתָּה לְשַׁלַּח, וְעִדְךָ מִחַזִּיק בָּם – הֲנֵה יָד ד' הַזֵּה... דָּבַר כְּבֹד מֵאֵד מֵאֵד (ט', א-ג), אָךְ, הַפְּעַם, פְּרַעֲהָ הִשְׁלִיט – בְּאִטְמוּתוֹ – נַעֲשֶׂה כֹה גַם לְמוֹפְתֵי (למכות, הַבָּאוֹת עַל מִצְרַיִם), עַד שֶׁגַם הַתּוֹפְעָה הַיִּיחֹודִית: וַיִּשְׁלַח פְּרַעֲהָ, וְהֵנָּה לֹא מֵת מִמִּקְנֵה יִשְׂרָאֵל עַד אֶחָד – לֹא הַזִּיזָה אוֹתוֹ, בֵּינוּ לְבִין עַצְמוֹ, מַעֲמַדְתּוֹ הַעִיקֶשֶׁת: וַיִּכְבַּד לֵב פְּרַעֲהָ – וְלֹא שָׁלַח אֶת הָעַם.**

23.. שחין (ט', ח-יב)

בעוד שבמכת כנים (א3). המקבילה – נמנע משה מכל עימות עם פרעה – **הֲרִי הַפְּעַם: וַיֹּאמֶר ד' אֶל מֹשֶׁה וְאֵל אֹהֲרֹן: קַחוּ לָכֶם מֵלֶא חַפְנֵיכֶם פִּיחַ כֶּבֶשׂוֹן, וְזָרְקוּ מִשֶּׁה הַשְּׁמַיְמָה – לַעֲיִנֵי פְּרַעֲהָ – וְהִיָּה לְאֵבֶק עַל כָּל אֶרֶץ מִצְרַיִם... וַיַּעֲמְדוּ לִפְנֵי פְּרַעֲהָ, וַיִּזְרַק אֹתוֹ מִשֶּׁה הַשְּׁמַיְמָה – וַיְהִי שַׁחִין אֲבַעְפָּעֹת פֶּרַח בְּאֵדָם וּבְבַהֲמָה (ט', ח-י).**

הפעם מדגיש הכתוב את העימות האישי בין משה לבין פרעה.

זאת-ועוד:

הכתוב מוסיף ומגלה, כי המופת נעשה בנוכחות 'האחר' – עושי-הלהטים: **וְלֹא יָכְלוּ הַחַדְטָמִים לַעֲמֹד לִפְנֵי מֹשֶׁה מִפְּנֵי הַשַּׁחִין (יא).** לפיכך, **מִתְקַשַּׁחַת** עֲמַדְתּוֹ שֶׁל פְּרַעֲהָ בְּעִימוֹת הַנוֹחֲחֵי עִם מֹשֶׁה – כִּשְׁהוּא נִיֶּצֵב אֶל מוֹל כִּישְׁלוֹן הַחַרְטוּמִּים (מִקְבִּיל לְהוֹדְאוֹתָיו, בְּכִישְׁלוֹנָם, בְּמַכַּת הַכְּנִים (א3): **אֲצַבֵּעַ אֱלֹהִים הִיא!**) – וְהִיא מוֹעַצְמַת (כְּבִיאורָנוֹ) בְּלִשׁוֹן, שְׁנוֹקֵט הַכְּתוּב הַפְּעַם: **וַיִּחַזַּק ד' אֶת לֵב פְּרַעֲהָ (לַעוֹמֵת וַיִּחַזַּק לֵב פְּרַעֲהָ, בְּמִקְבִּיל, בְּמַכַּת הַכְּנִים) – וְלֹא שָׁמַע אֱלֹהִים, כֹּאֲשֶׁר דָּבַר ד' אֶל מֹשֶׁה (ט', יב).** (אֶל מֹשֶׁה אִינוֹ בְּמִקְבִּיל (ח', ט)).

הביטוי: **וַיִּחַזַּק ד' –** בא אפוא לציין: חיזוק-לב מועצם של העריץ – בעימותו עם 'האחר'. שם ד', הנוסף לביטוי **וַיִּחַזַּק לֵב** שהכרנו עד כה, בא לומר, כי חיזוק לב פרעה, הפעם, היה עצום – **אלהי – כמו אֲצַבֵּעַ אֱלֹהִים; וְאִין הוּא בֹא לַצִּיּוֹן: הִיוֹתוֹ כְּפּוּי בְּגוֹרֵת אֱלֹהִים.¹⁴** ואכן ביטוי זה יבוא, מכאן ואילך, כל אימת שהתבצרות האגו של פרעה אל מול משה – תלך ותעמיק, כפי שיתברר במהלך השלישייה האחרונה.

14. ראו הערה מס' 1. כך הבין את הדברים שד"ל, שם, כמובא אצל נחמה ליבוביץ, שם, עמ' 112. ועל כך באה הערתה: (אין מילים אלה אלא סגנון מקראי להבעת חזק קשיחות לבו של פרעה. האם זהו פשוטו של מקרא? אתמהא!) ושם, בהמשך, מביאה את דברי קאסוטו, שם, ההולך לדבריה בדרך קרובה לדרכו של שד"ל, המאומצת במאמר זה.

המכה פותחת את השלישייה האחרונה (מקבילה למכות-העימות: דם וערוב) ואמורה הייתה להיות 'אם כל המכות' – המכה, אשר תגרום לשחרור פרעה מעיקשותו, עד כדי גילוי חרטה אמיתית על מדיניותו המרושעת: **השכם בבקר והתיצב לפני פרעה ואמרת אליו... שלח את עמי ויעבדני, כי בפעם הזאת אני שלח את כל¹⁵ מגפותי אל לבך** (האטום) – **ובעבדני ובעמך – בעבור תדע, כי אין כמוני בכל הארץ... הנני ממטיר כעת מחר ברד כבד מאד, אשר לא היה כמהו במצרים למן היום הַיְסָדָה ועד עתה** (ט', יג-יח).

לשון האיזמים עשתה את שלה: לראשונה מתגלית נקודת-השבירה באחדות ההנהגה המצרית: **הִיָּרָא את דבר ד' מעבדי פרעה – הניס את עבדיו ואת מקנהו אל הבתים** (כ).

לפיכך, נדמה, שחל גם שבר בעיקשות לב פרעה, משנוכח לדעת, כי המכה הנוכחית (ברד) שוב מבחינה בדרך פלאית, כמו מכת הדבר (ט', ו-ז), בין בני ישראל ובין המצרים: **וַיִּשְׁלַח פרעה (מקביל אל (ט', ז): וַיִּשְׁלַח פרעה – והנה לא מת ממקנה ישראל עד אחד – ויכבד לב פרעה) – וַיִּקְרָא לַמֶּשֶׁה וְאַהֲרֹן וַיֹּאמֶר אֲלֵיהֶם: חֲטַאתִי הַפַּעַם! ד' הצדיק, ואני ועמי הרשעים! (שם כז).**

במפתיע – לא רק שפרעה אינו מכביד את לבו, הפעם, אלא שהוא עוד מביע חרטה.

נדמה, שהתהליך, אשר החל במכת הצפרדע (ח', ד): **וַיִּקְרָא פרעה לַמֶּשֶׁה וְאַהֲרֹן... ואשלחה את העם... וחזר ונשנה במכת הערוב (ח', כא): וַיִּקְרָא פרעה אל משה וְאַהֲרֹן וַיֹּאמֶר: לֹכּוּ זַבְחוּ לַאלֹהֵיכֶם בָּאָרֶץ!** – הבשיל, הפעם, כשהשליט המצרי נשתחרר מעיוורונו'...

ולא היא:

כמו במכת הצפרדע (ח', ח, יא): **וַיֵּצֵא מֹשֶׁה וְאַהֲרֹן מֵעַם פְּרֹעֶה – וַיִּצַּעַק מֹשֶׁה... וַיִּרְא פְּרֹעֶה, כִּי הִיְתָה הָרוּחָה, וְהִכָּבֵד אֶת לְבוֹ; וְכִמוּ בַמִּכְתּוֹת הָעֶרֻב (ח', כו, כח): וַיֵּצֵא מֹשֶׁה מֵעַם פְּרֹעֶה וַיַּעֲתֵר אֶל ד'... וַיִּכְבֵּד פְּרֹעֶה אֶת לְבוֹ – כִּךְ גַּם בַּמִּכְתּוֹת הַבְּרַד הַנוֹכַחִית: וַיֵּצֵא מֹשֶׁה מֵעַם פְּרֹעֶה... וַיִּדָּא פְּרֹעֶה, כִּי חָדַל הַמָּטָר וְהַבְּרַד וְהַקְּלוֹת – וַיִּסַּף לַחֲטָא – וַיִּכְבֵּד לְבוֹ הוּא וְעַבְדָּיו (ט', לג-לד). כלומר: עם הסתלקות משה (ויצא), ומשנוכח פרעה (וירא), כי בקשתו נתמלאה, שב השליט המצרי – בינו לבין עצמו – אל דבקותו העיוורת במדיניותו הנואלת (ויכבד). אולם מכיוון שמצא, עדיין, סעד בשריו (ועבדיו) – 'האחר' הניצב מולו – מסיים הכתוב בלשון: **וַיִּחַזַּק לֵב פְּרֹעֶה וְלֹא שָׁלַח אֶת בְּנֵי יִשְׂרָאֵל, כַּאֲשֶׁר דִּבֶּר ד' בְּיַד מֹשֶׁה (לה).** זאת – בדומה למה שמצינו בסוף מכת השחין (ט', יב): **וַיִּחַזַּק ד' אֶת לֵב פְּרֹעֶה, וְלֹא שָׁמַע אֶלֶהֶם, כַּאֲשֶׁר דִּבֶּר ד' אֶל מֹשֶׁה.** תוספת שם ד' (ויחזק ד'), כפי שראינו, באה להעצים את עיקשות לב השליט.**

ואכן כך תהא לשון הכתוב בסוף המכה הבאה (ארבה): **וַיֵּצֵא (משה) מֵעַם פְּרֹעֶה וַיַּעֲתֵר אֶל ד'... וַיִּחַזַּק ד' אֶת לֵב פְּרֹעֶה, וְלֹא אָבָה לְשַׁלַּח (י', יח, כז) – בתוספת שם-ד', כדי להעצים את התקשחות העריץ המצרי בעמדותיו.**

15. כאן כל במשמעות של שלמות. רוצה לומר – המושלמת במגפות (במכות)...כך אמורה היתה להיות מכת הברד; אף שלמעשה הייתה זו מכת הבכורות. עיינו במפרשים על-אתר.

ראו מנחם צבי קדרי, מילון העברית המקראית, ירושלים תשס"ו, עמ' 506.

דומה, שמכת הברד, 'אם כל המכות' – השיגה את מטרתה: **ויאמר אליהם: חטאתי הפעם!** (ט', כז). אך שוב מתברר, כי אך יצא יצא משה מעל פני פרעה: **ויסוף לחטא (שם, לד) – הולך ומדרדר במצעד האייוולתי: מכביד לבו בינו לבין עצמו ומחזק לבו אל מול עבדיו.**

2. ארבה (י', א-כ)

על-אף ההתעקשות המועצמת של פרעה ועבדיו – בסופה של מכת הברד – הרי גם במכת הארבה, כמו במקבילותיה, ניתנת לעריץ התראה חריפה: **גא אל פרעה, כי אני הכבדתי את לבו ואת לב עבדיו – למען שתִּי אתִּי אלה בקרב... וידעתם כי אני ד'... כי אם (מ)מאן אתה לשלח את עמי, הנני מביא מחר ארבה בגבלך... אשר לא ראו אבתיך ואבות אבתיך – מיום היותם על האדמה עד היום הזה (י', א-ו).** – מקביל, בחריפות, אל האמור בקודמתה, מכת הברד: **אשר לא היה כמהו, בכל ארץ מצרים, מאז היתה לגוי (ט', כד).**

לאור ניסיונו המצטבר בעימותים עם פרעה אטום-המוחין, משה אינו מצפה ואינו מחכה לתגובת העריץ: **ויפן ויצא מעם פרעה (סוף י', ו):** ברם הפעם, לראשונה, באה התגובה של שריו: **ויאמרו עבדי פרעה אליו: עד מתי יהיה זה?¹⁶ (האיש הנורא הזה, משה) לנו למוקש?! שלח את האנשים, ויעבדו את ד' אלהיהם! הטרם תדע כי אבדה מצרים! (ז)!**

'מצעד האייוולתי של פרעה אלי אבדון מתגלה דווקא במה שנראה כצעד בונה אמון בעימות עם משה: **ויושב את משה ואת אהרן אל פרעה – ויאמר אֵלֶהֶם: לכו עבדו את ד' אלהיכם (ח);** אולם, בהמשך, שוב מתגלה פרעה הקשוח במשא-ומתן (כביכול) עם משה, המסתיים באיום ובגירוש: **ךֹּאֵו, כי רעה נגד פניכם... ויגרש אתם מאת פני פרעה (ט-יא).**

מצרים מורגלת במכת הארבה, אך משנתגלתה עצמתו כהתראתו של משה: **וינח בכל גבול מצרים, כבד מאד; לפניו לא היה כן ארבה כמהו, ואחריו לא יהיה כן.. (יד) –** נדמה, שפרעה נשבר הפעם סופית: **וימהר פרעה לקרא למשה ולאהרן ויאמר: חטאתי לד' אלהיכם ולכם! אני – באופן בלעדי – בניגוד לשיתוף העם בהאשמה במכת הברד: חטאתי הפעם! ד' הצדיק, ואני ועמי הרשעים! (ט', כז).** נראה לפרעה, כי משה מתרשם מדבריו, והוא מעז לבקש: **ועתה¹⁷ שא נא חטאתי, אך הפעם, והעתירו לד' אלהיכם – ויסר מעלי רק את המות (הנורא) הזה.**

ומכיוון שגם בפעם הזאת, חוזר פרעה ומתבצר בעמדתו – מיד לאחר שמשה **ויצא מעם פרעה ויעתר אל ד'... לא נשאר ארבה אחד בכל גבול מצרים (יח-יט) –** לפיכך, נוקט הכתוב, כפי שכבר ראינו (ט', יב; י', כ) בלשון המועצמת: **ויחזק ד' את לב פרעה – ולא שלח את בני ישראל (כ).** כלומר פרעה – למרות האירוע המדהים – נותר דבק, בצורה עיוורת, במדיניותו האבדנית.

16. הביטוי מבטא יחס אמביוולנטי כלפי משה: מצד אחד - זלזול כלפי הזר, ומצד שני - יראה מפני הקוסם הגדול. ראו עמוס חכם, שם, עמ' קנג, הערה 48.

וראו שמ"א י', כז: ובני בליעל אמרו: מה י' שענו זה – ויבנהו... או מל"א כ"ב, כז: שימו את זה (ב) בית הכלא... ועוד במקרא.

17. ועתה יבוא במקרא, כמסקנה, אחר שהות-מה.

מכת הח'שך – כמקבילותיה – באה בהפתעה:

ויאמר ד' אל משה: נטה ירך על השמים, ויהי חשך על ארץ מצרים – וימש חשך (י', כא); וכמו המכות האחרונות – הצטיינה אף מכה זו במופלאותה: **ולכל בני ישראל היה אור במושבותם (כג).**

מאחר שנותר פרעה אפילו ללא תמיכת שריו, נדמה, כי הפעם נשבר סופית: **ויקרא פרעה אל משה ויאמר: לכו עבדו את ד' – ומיד, תוך כדי דיבור, מוסיף תנאי בלתי-הגיוני: רק צאנכם ובקרכם יצג (במצרים); גם (אמנם) טפכם ילך עמכם.**

תגובת משה מידית: **ויאמר משה: גם (אכן אפילו) אתה תתן בידינו זבחים ועלת... וגם (יתר על כן) מקננו ילך עמנו... (כד-כו).**

על כך באה תגובת פרעה – לאחר ששב להתבצר חזק בעמדתו – בעימות חריף של האגו שלו מול האגו של משה: **ויחזק ד' את לב פרעה, ולא אבה לשלחם – ויאמר לו פרעה: לך מעלי! השמר לך! אל תסף ראות פני! כי ביום ראיתך פני – תמות! (כז-כח).**

תגובת משה – מידית: **כן דברת – לא אסף ראות פניך!**

עימות אישי ברור: פנים אל מול פנים!

מכת בכורות (י"ב, ב, כט-לו)

העימות הפך אפוא לאישי ביותר – מה שמצביע על יחסים קרובים, שהיו למי שנתחנך בבית-פרעה עם מי שבינתיים אפשר שהיה למלך החדש. לפיכך, בעימות הבלתי-צפוי הבא, אין משה מסוגל עוד להתאפק – למראה התנהגותו האווילית של פרעה, אטום-המוחין, המוביל את ממלכתו אלי אבדון – והוא מתנתק ממנו, אישית, בזעם רב – כמתואר, במפורט, להלן:

תחילה מתייצב משה לפני פרעה ומוסר לו את דבר ד':

כה אמר ד': כחצת הלילה אני יוצא בתוך מצרים, ומת כל בכור... והיתה צעקה גדלה בכל ארץ מצרים... ולכל בני ישראל לא יחרץ כלב לשון – למאיש ועד בהמה – למען תדעון אשר (כי) יפלה ד' בין מצרים ובין ישראל (י"א, ד-ז).

לאחר מכן פונה משה, מטעמו, אל הוד מעלתו (בלשון של כבוד כלפי המלכות),¹⁸ בנימה סרקסטית: **וירדו כל עבדיך אלה (כבוד-מלכותך אתה) אלי והשתחו לי – לאמר: צא אתה וכל העם אשר ברגליך – ואחרי-כן (רק אז) – אצא...**

משסיים את דבריו, הפוגעים אישית בפרעה, מציין הכתוב: **ויצא מעם פרעה בחרי-אף (ח) – טריקת דלת של אכזבה: המלך אבוד, שהרי בהתנהגותו הוא מביא, ובמודע, אבדון על עמו.**

עתה אלהים שב ומאשר את תחושת משה, אך מבאר את משמעות הדברים – מהמבט האלוהי הרחב: בני ישראל לא יצאו ממצרים – למרות כל המופתים – אלא אם כן יגורשו על ידי פרעה: **ויאמר ד' אל משה: לא ישמע אליכם פרעה – למען רבות מופתי בארץ מצרים...**

18. ראה רש"י, חזקוני ובפירושו השונים של עמוס חכם, שם, עמ' קעא.

ויחזק ד' את לב פרעה – ולא שלח את בני ישראל מארצו (ט-ז).

ואמנם: ויהי בחצי הלילה וד' הכה כל בכור בארץ מצרים... ותהי צעקה גדלה במצרים... והאיש פרעה נלחץ: ויקרא¹⁹ למשה ולאהרן לילה (=באותו הלילה) ויאמר: קומו צאו מתוך עמי – גם צאנכם, גם בקרכם – קחו כאשר דברתם – ולכו! ועם שהוא מאיץ את גירוש בני ישראל מקרב עמו, מסיים פרעה האיש את העימות האחרון על אדמת מצרים בנימה אישית – ובלשון-ריבוי-הכבוד כלפי משה האיש: **וּבְרַכְתֶּם** (אתה, משה) **גַּם אֶתִּי** (י"ב, כט-לב); הוא, כביכול, רוצה לומר: בעת שתעבדו את אלהיכם... אל תשכח את שעשיתי – למען החשת יציאת העבדים ממצרים (באירוניה...).

וכך אמנם אירע:

וַתִּחַזַּק מִצְרַיִם עַל הָעַם לִמְהַר לְשַׁלְּחָם מִן הָאָרֶץ, כִּי אָמְרוּ: כָּלֵנוּ מוֹתִים! (לג) – הם חששו, בלבם, שמא המגפה בבכורים תדבק בכולם...

לפיכך, על מנת שיצאו ברוח-טובה, ואכן: **וּבְנֵי יִשְׂרָאֵל עָשׂוּ כְדִבְרֵי מֹשֶׁה** (לעיל ג', כא; י"א, ג): **וַיִּשְׁאַלּוּ מִמִּצְרַיִם כָּלִי כֶסֶף וְכָלִי זָהָב וְשִׁמְלוֹת. (וּמִכִּיּוּן שׁ) וְד' (כבר) נָתַן אֶת חֹן הָעַם בְּעֵינֵי מִצְרַיִם – וַיִּשְׁׁ אֱלֹהִים – וַיִּנְצַלּוּ אֶת מִצְרַיִם (לו).**²¹

ואכן, העובדה, שבני ישראל גורשו ממצרים על כורחם – שבה ומובלטת בקטע הסיום של כל פרשת יציאת מצרים: **וַיִּסְעוּ בְנֵי יִשְׂרָאֵל... מִרַעְמִסֵּס סִפְתָּהּ... וַיֵּאֲפוּ אֶת הַבְּצָק... עֲגַת מִצּוֹת, כִּי לֹא חֲמֵץ, כִּי גִדְשׁוּ מִמִּצְרַיִם וְלֹא יָכֻלוּ לְהִתְמַהֵמָה – וְגַם צָדָה לֹא עָשׂוּ לָהֶם... וַיְהִי בַעֲצַם הַיּוֹם הַזֶּה יֵצְאוּ כָּל צְבָאוֹת ד' מֵאֶרֶץ מִצְרַיִם. לֵיל שְׁמֵרִים הוּא לַד' – לְהוֹצִיאֵם מֵאֶרֶץ מִצְרַיִם (לו-מה) – לְהוֹצִיאֵם, עַל כּוֹרְחָם. זֶהוּ בִּיטוּי עֲדִין לְצִיּוֹן הָעוֹבְדָה, שְׁבַנֵי יִשְׂרָאֵל גּוֹרְשׁוּ מִמִּצְרַיִם בְּשֵׁל קִשְׁיוֹת לֵב פִּרְעָה, הַנְּתוּן בְּתַהֲלִיךְ שֶׁל 'מַצְעֵד הָאִיוּלוֹת': מֵאֲמָץ אֶת מְדִינֵי הַשְּׁעָבוֹד שֶׁל הַזְּרִים בְּמִצְרַיִם – **בְּכָל מַחִיר!****

סופו של עריץ

'מצעד-האיוולת' של פרעה על-פי 'התכנית האלוהית': **וַיִּחַזַּק ד' אֶת לֵב פִּרְעָה, וְלֹא שָׁלַח אֶת בְּנֵי יִשְׂרָאֵל – לֹא נִסְתִּיִּים בְּכַנְיָעָה לְבַקְשׁוֹתוֹ-דְּרִישׁוֹ שֶׁל מֹשֶׁה (ז', טז): שְׁלַח אֶת עַמִּי וַיַּעֲבֹדְנִי בְּמִדְבָּר. קִשְׁי-לְבוֹ הָאוֹבְסִסִּיבִי שֶׁל פִּרְעָה: עַל בְּנֵי יִשְׂרָאֵל לְשׁוֹב מִצְרַיִמָּה אַחַר 'הַחֲגִיגָה' בְּמִדְבָּר – יָגֻרוּם בְּסוּפוֹ שֶׁל תַּהֲלִיךְ, לְאֲבֹדְנוֹ הָאִישִׁי. שׁוֹב, עַל-פִּי 'הַתְּכַנִּית הָאֱלוֹהִית' (י"ג, יז-יח): **וַיְהִי בְּשִׁלַּח פִּרְעָה אֶת הָעַם וְלֹא נָחַם אֱלֹהִים דֶּרֶךְ-אֶרֶץ-פְּלִשְׁתִּים, (אף) כִּי קָרוֹב הוּא, כִּי אָמַר אֱלֹהִים: פֶּן יִנְחַם הָעַם בְּרֵאֲתָם מִלְחָמָה, וְשָׁבוּ מִצְרַיִמָּה. (לפיכך) – וַיִּסַּב אֱלֹהִים אֶת הָעַם דֶּרֶךְ-הַמִּדְבָּר-יָם סוּף. 'הַתְּכַנִּית הָאֱלוֹהִית' בָּאָה לְכַלֵּל בִּיטוּי בְּשִׁינוּי נִתִּיב הַמַּסַּע:****

במקום: **נִלְכְּהָ נָא דֶּרֶךְ שְׁלֹשֶׁת יָמִים בְּמִדְבָּר, וְנִזְבַּחַהּ לַד' אֱלֹהֵינוּ (ה', ג) –** ישירות מזרחה מארץ גֶּשֶׁן בְּצִיר הַמֶּרְכָּזִי – **דֶּרֶךְ-אֶרֶץ-פְּלִשְׁתִּים**²² – מְצוּוֹה אֱלֹהִים לְשׁוֹנוֹת כִּיּוּן דְּרוֹמָה, **דֶּרֶךְ-הַמִּדְבָּר-יָם סוּף,** אֶל עֵבֶר הַצִּיר הַדְּרוֹמִי.

19. במכוון השמיט הכתוב את שמו...

20. ראו הערה 18.

21. הצילו – שחררו את המצרים מרגשות האשם שלהם כלפי שכניהם המשועבדים...

22. ראו "משה 'הגיבור' – המצביא המושה את עמו", שאנן ה', תש"ס עמ' 26 והערה 14. וראו מפה 1 עמ' 25.

באופן גלוי :

לגבי בני ישראל (מבואר כאן), שינוי התייב יחסוך מהם את ההתנגשות הצפויה עם העמלקים (שוכני המדבר הסמוך) – זו העלולה להשיבם מצרימה ;

באופן נסתר :

התפנית הלא מובנת דרומה – אחר מסע כראוי מזרחה – עשויה להביא את פרעה לחשוב, שמשה איבד את דרכו במדבר או שהוא מתמרן שלא לשוב מצרימה – כדברי הכתוב : **ויסעו מסכת – ויחנו באַתם, בקצה המדבר** (ישירות מזרחה), **וד' הלך לפניהם**... (י"ג, כ-כב). לפתע : **וידבר ד' אל משה לאמר : דבר אל בני ישראל וישבו** (שינוי כיוון²³ מערבה ודרומה) **ויחנו לפני פי החירות... על הים** (סוף). זאת – כדי שואמר פרעה, **לבני ישראל (על בני ישראל), נבכים הם בארץ – סגר עליהם המדבר**.

בדרך זו תושלם אפוא 'התכנית האלוהית' המלאה : **וחזקתי את לב פרעה – ורדף אחריהם – ואכבדה בפרעה ובכל חילו – וידעו כי אני ד' (י"ד, א-ד)**.

ואמנם העריץ המצרי נפל בפח :

אחרי שבני ישראל ויעשו כן – **ויגד למלך מצרים, כי ברח העם – ויהפך לבב פרעה ועבדיו אל העם – ויאמרו : מה זאת (מדוע) עשינו, כי שלחנו את ישראל מעבדנו?! ויאסר את רכבו ואת עמו** (עם-המלחמה) **לקח עמו... ויחזק ד' את לב פרעה, מלך מצרים²⁴, וירדף אחרי בני ישראל... על-פי החירות לפני בעל צפון (ה-ט)**.

הביטוי **ויחזק ד' את לב פרעה מלך מצרים** – ודווקא בתוספת התואר : **מלך מצרים** – ממחיש את שביארנו, בפרשת יציאת-מצרים, בעת העימות בין משה לפרעה : **ויחזק ד' את לב פרעה** בא לומר, כי בעקבות 'התכנית האלוהית', הנעלמה מעיני פרעה, פועל האיש, **מרצונו החופשי**, כשהוא הולך ושוקע ב'מצעד האיוולת' : מתעקש, באורח בלתי-רציונלי, לבצע, מתוך עיוורון מוחלט, את 'מדיניותו' ההרסנית – כשהוא מתבצר באגו המנופח שלו – כמלך מצרים.

תופעה זו מגיעה לשיאה, בפרשתנו, על שפת ים-סוף :

פרעה (כבעל-תשובה, כביכול) – על-פי 'התכנית האלוהית' המפורשת : **ויאמר פרעה... סגר עליהם המדבר** (י"ד, ג) – יוזם, מרצונו החופשי, מרדף אחר בני ישראל – על יסוד פרשנות מודיעינית (נכונה) : **ויגד למלך מצרים, כי ברח העם** (י"ד, ה). נמצא, שפרעה בפעולתו הבלתי-כפויה, מבצע את 'התכנית האלוהית' שנמסרה מראש למשה – בלא שידע דבר על אודותיה.

וכך מגיעים אנו אל סופה של הפרשה – 'המעמד המכונן' על שפת הים.

שלשה צירים יוצאים ממצרים לארץ כנען (עד היום):

1. צפוני – לאורך חוף הים – דרך-הים או דרך-מצרים.
2. מרכזי – דרך שור (איתם), בגבול מצרים; או דרך ארץ פלשתים, שבאזור גרר.
3. דרומי – דרך-המדבר, שבשני קצותיו המפרצים של ים סוף; ולפיכך כאן: דרך המדבר ים סוף. ראו מפה בנספח. וראו, בהרחבה, נחמה ליבוביץ, **עיונים חדשים בספר שמות**, ירושלים תשל"ל, עמ' 129-135.
23. ראו שינוי הכיוון במסע ארבעת המלכים – בראשית י"ד, ז; או בשינוי כיוון מסע הרכב הארמי – במל"א כ"ב, לג; ועוד במקרא.
24. דווקא כאן – ובמיוחד – מוסף התואר : **מלך מצרים** לשם פרעה.

והנה, כמו בפתח פרשת המאורע המכונן של יציאת-מצרים, חוזר אלהים ומבאר למשה את תכלית האירועים.

בפתיחה – מה הוא אומר:

ואני אקשה את לב פרעה, והרביתי את אתתי ואת מופתי בארץ מצרים... וידעו מצרים, כי אני ד' – בנטתי את ידי על מצרים, והוצאתי את בני ישראל מתוכם (ז', ג-ה).

ובסיום – מה הוא אומר?

ואני הנני מחזק את לב מצרים – ויבאו אחריהם. וְאֶפְבְּדָה בפרעה ובכל חילו ובפרשיו, וידעו מצרים, כי אני ד' – בהכבדי בפרעה ברכבו ובפרשיו (י"ד, יז-יח).

תכלית כל האירועים: הכרת המצרים בעליונות אלהי ישראל: **אני ד'.**²⁵

סיום – הפתרון

ראיית פרעה כעריץ קלסי, הנתון מרצונו, על יסוד תכונותיו ועל-פי אופיו, בתהליך מתפתח של 'מצעד האיווולטי' – אף שהוא פועל, שלא במודע, על-פי 'תכנית אלוהית' ידועה – פוטרת אותנו מן הבעיה התאולוגית, שהוצגה בפתיחת המאמר: כיצד נמנעת הבחירה מפרעה, ועל-שום-מה ניטלת ממנו אפשרות החזרה בתשובה.

אדרבא: נמצאנו למדים, שהעריץ המצרי מוזהר על ידי משה, על אדמת מצרים, ואף-על-פי-כן בחר להתעלם מן המופתים ולהתבצר בעמדתו הקשוחה – על אף אזהרת עבדיו.

זאת – ועוד: גם משנדמה, כי 'חזר בתשובה' – בשלחו את העם לדרכו החדשה, הרי חישי-מהר חיפש ומצא עילה להשיבם אל עבדותם. פרעה, כמו כל העריצים ב'מצעד האיווולטי' ההיסטורי, מביא עליו ועל עמו את האסון, במודע, מ'רצונו' הכפוי עליו ולא בגזרת אלהים.

דברינו, מסתבר, תואמים את ביאור הרמב"ם לפסוק: **ואני אחזק את לב פרעה** (וכן ל'אָמור בסיחון (דברים ב', ל): **כי הקשה ד' אלהיך את רוחו וְאֶמְץ את לבבו**), *בהלכות תשובה* (פרק ו', ב-ג ופרק ה', ב-ד, כפי שנחמה ליבוביץ (בשימוש מוסף בדברי חז"ל) מסכמת ומבארת מטעמה:²⁶

לא הכריח חס ושלום ה' את פרעה ברע, אלא פרעה עצמו בחר בו, ומכיוון שבחר בו והתמיד בו, שוב נעשתה דרך הרע טובה בעיניו ויפה בעיניו ומתאוה לה ורודף אחר הרע ויצר ה' מידה²⁷ זו באדם, שככל שמרבה הוא לחטוא, חוצצים חטאיו בינו לבין דרך התשובה.

משמעות המונח מידה הוא תכונת-אופי, כפי שביארנו במאמר זה.

25. ראו, שמ"א ו', ו: ולמה תכבדו (= תכבדו) לבבכם, כאשר פָּקְדוּ מצרים ופרעה את לבם – הלא כאשר (אלהים) התעלל בהם – וישלחום (מצרים) וילכו (ישראל).

26. ראו הערה 1, שם, עמ' 115-116.

27. ההדגשה שלי – נ.א.